

Translating "The West": Romania toward Liberal Democracy and Market Economy

TRADUCÎND "VESTUL": ROMÂNIA CĂTRE DEMOCRAȚIA LIBERALĂ ȘI ECONOMIA DE PIAȚĂ

PIIU LĂȚEA

Since 1990, the administrators of transition have calculated the advantages and the minuses of the different social change programs. The social sciences are still indebted with a detailed analyze of the difficulties of the "translation" of these programs. In any case, the social scientists ignore interesting studies carried out by foreign authors and referring to Romania.

This essay argues that many shortcomings of the transition are indebted to exorcising the theme of decentralization of the social sciences, and, implicitly, of the public discourse.

În timp ce Europa a eliminat din discursul științific (și nu numai) judecățile de valoare și pe cele etice cu caracter absolutist, lăsând loc elementelor de relativism, aproape toate dezbaterile românești privitoare la perioada comunistă pendulează între un discurs justificator și unul resentimentar. Această abordare induce un normativism etic destul de steril. Una dintre consecințele imediate este încremenirea într-o hermeneutică arhaică a tranziției, ale cărei incertitudini (se spune) vor dispărea ca prin minune, odată ce Adevărul despre "revoluție" va fi dezvăluit.

În eseu de față încerc să argumentez că "problema tranziției" este, printre altele, o problemă de traducere culturală: prezint mai întâi o critică a modelelor explicative care privesc perioada comunistă; mă refer apoi la plusurile și minusurile câtorva abordări ale tranziției; în câteva remarci finale, pledez pentru o viziune socio-istorică (dar nu istoricistă) asupra schimbărilor sociale contemporane.

Ce a fost?

Cred că paradigma explicativă care este hegemonică în discursul științelor sociale și parazitează majoritatea canalelor mass-media românești este în mare măsură datoare criticii totalitarismului. Inspirați frecvent din opere literare, autori ca Hannah Arendt, Jacob Talmon, Karl Popper, Carl Friedrich au încercat să dea seamă de

anumite sisteme politice, diferite "prin esență" (Hannah Arendt) de toate celelalte. Potrivit acestor gânditori, originile totalitarismului ar fi de găsit în "ideologia iacobină" (Jacob Talmon) sau, mai general, în "metafizica istoricistă" (Karl Popper) elaborată pe linia de gândire Platon-Hegel-Marx.

Deși pentru caracterizarea războiului rece termenul de "totalitarism" s-a dovedit a avea relevanțe ce nu pot fi ignorate, trebuie totuși admis că nu este altceva decât o primă aproximare făcută de filozofia politică a anilor '50, ce a fost prinsă pe picior greșit de o realitate semnificativ diferită față de tiranie, despotism. Adepții totalitarismului fac portretul unui stat abuziv care, făcând uz (și) de tehnologie, are velleități de control generalizat. Puterea interzice, ba mai mult, nu permite decât anumite lucruri. Este un sistem înscris în proiectul politic al modernității și care fixează condițiile de posibilitate ale acțiunii sociale. În termenii lui Michel Foucault, dacă *Ancien Regime* mai tolera o mulțime de delictе, neavând mijloacele supravegherii, odată cu statul modern avem de-a face cu abstractizarea și generalizarea pedepsei, cu ficțiunea spațiului public transparent. În acest context, proiectul totalitar însemna o rafinare progresivă, o radicalizare a ambițiilor statului modern. Conform cu o viziune hegeliană, există un conflict între statul cu velleitatea de a controla tot și societatea civilă: câtă societate civilă, atâta libertate.

Termenul "societate civilă" re apare în anii '60-'70, reinventat pentru a desemna aspectele non-politice ale existenței sociale. Influenți antropologi (Pierre Clastres, Louis Dumont) construiesc omologii structurale între societăți mai vechi sau mai noi și societatea europeană, alimentând mitul "societății contra statului". Pentru Europa Centrală și de Est, exemplele ideale pot fi găsite în mișcări precum Solidaritatea, Charta 77 etc., precum și în scrierile "antipolitice" ale unor Vaclav

Havel, Adam Michnik, Gyorgy Konrad.

Pentru că realitatea era încăpățanată atunci când trebuia să se conformeze modelului abia schițat, s-a impus o altă paradigmă explicativă, mai solid ancorată în sociologie. Aceasta pornește de la constatarea că, parțial, agenda statului se suprapune cu cea a societății civile. Sub comunism, puține lucruri puteau fi duse la bun sfârșit fără strategii de supraviețuire cristalizate în "economii secundare". Acestea din urmă erau exterioare birocrăției economice formale, dar dependente și integrate de aceasta. Mai mult, au existat perioade în care statul comunist a reușit să obțină un consens, chiar dacă uneori tacit, care excludea orice formă de contestare a legitimității sale (v. Hankiss, 1990, pp.82-111). Strategiile puterii au fost diferite, de la caz la caz. În Ungaria lui Kadar și, uneori, Polonia lui Gierak, "noul contract social" a evacuat din discursul politic tema drepturilor civile, așezând în loc o ofertă de prosperitate relativă. Mai rafinat, Ceaușescu a mizat pe poziția precară a inteligenței într-un sistem economic "constrâns de ofertă" (Janos Kornai) și a făcut apel la "strategii de control simbolico-ideologice" (Verdery, 1994, p. 62) care chemau la patriotism și sacrificiu pentru națiune.

Evident, modelul explicativ abia schițat provoacă reacții diferite de la caz la caz: este greu de acceptat că și în România au existat forme de dependență, reciprocitate și schimb; este și mai greu ca acestea să fie luate în considerare în elaborarea politicilor economice, instituționale privitoare la "tranzitie".

Ce este?

În rândul multor analiști ai tranziției există un consens tacit în jurul ideii că "revoluțiile" au fost realizate "de sus în jos". Consecința (forțată, cred) este

aceea de a identifica reușita realizării democrației liberale și economice de piață cu corectitudinea aplicării unor programe (exacte, până la detaliu) de către elitele politice și economice. Autori, altfel remarcabili, amintesc în trecut de "condiții istorice moștenite" (Przeworski, 1996, p. 8), "mari disproporții existente în interiorul aceleiași țări" (Corm, 1996, p. 37), "lipsa de fundament social al partidelor" (Thom, 1996, p. 185) sau arată în mod clar că "istoria, incluzând o cunoaștere a tradițiilor religioase și politice ale acestor țări (în tranziție), ne poate ajuta să înțelegem dinamica lor diferită, atât sub comunism, cât și în situația lor actuală" (Tismăneanu, 1997, p. 30). Citatele pe care le-am ales sunt, din păcate, secundare în lucrările respective. Autorii își fac datoria, amintind "ce ar fi potrivit", după care trec la demersul lor preferat: studiul elitelor, al instituțiilor, al partidelor politice etc. Majoritatea rămâne, pe mai departe, tăcută, iar câteva dintre științele sociale care ar avea de câștigat - prea puțin interesate de ea.

Mare parte din antropologia românească este încă fascinată de studiul folclorului, "obiceiurilor și tradițiilor", parcă încremenită în discursul care a însoțit construcția statului național. Realizări remarcabile (Verdery, 1983, 1994, 1996; Karnoouh, 1994) și, oricum, demne de a fi folosite de către administratorii tranziției, sunt, în cel mai bun caz, învăluite în tăcere. Studii valoroase de istorie (Hitchins, 1993; Bernath, 1993; Hitchins, 1996) au o soartă asemănătoare².

Ce ar fi rău în această atitudine? Cred că studii care privesc elitele mai degrabă decât restul populației nu dau seamă de anumite aspecte importante ale tranziției. De exemplu, modul în care cetățenii se adaptează economiei de piață și democrației politice ar putea avea o legătură cu mijloacele prin care ei făcuseră față comunismului. "Legăturile orizontale de redistribuire a inegalității" (Kolankiewicz, 1995, p. 118) nu pot să dispară dintr-o dată,

chiar dacă apar noi rețele de obligații, comunicare și autoritate. În comunitățile multietnice (sau, în general, multicultural) există rețele de solidaritate care au integrat problemele care țin de etnicitate cu cele de stratificare socială; distincțiile sunt greu de făcut, iar implicațiile unor evaluări greșite nu sunt de neglijat.

Ce urmează?

Cel puțin pentru cazul românesc, se pare că a trecut timpul unui gen de "inginerie socială" care încerca să concilieze un "sistem" economic și politic *importat* cu *vechi forme de solidaritate socială locală* (miza fiind, desigur, "a treia cale"). Cel puțin trei probleme mi se par demne de urmărit:

1) Nu știu dacă ingineria socială (totală sau nu) va trebui continuată. Pornind de la o antropologie negativă ("poporul nu este educat, nu știe să voteze/ participe/ comporte, corpul națiunii este bolnav" etc), aceasta respinge ordinea umană naturală și, deci, libertatea, contrazicându-se astfel pe sine (am pornit de la premiza că țelurile declarate sunt urmărite cu sinceritate). Desigur, tranziția trebuie administrată, fapt care presupune mai multă activitate a instituțiilor statului. Dar nu trebuie pierdut din vedere "pericolul realizării autonomiei statului" (Przeworsky, 1996, p. 33), cu atât mai mult în cazul țărilor care abia experimentează societatea civilă.

2) Al doilea aspect este cel al traducerii instituțiilor democrației liberale și economiei de piață în contextul românesc. Fără a intra într-o argumentație specioasă, afirm că avem de-a face cu instituții în continuă schimbare, deci greu de "prins" într-o formulă stabilă. Totuși pot fi de ajutor câteva (auto)critici pertinente, care însoțesc exportul modelelor politice și economice occidentale. De exemplu,

Georges Corm face o pledoarie convingătoare pentru "regândirea economiei politice în termeni de drept" (Corm 1996, p. 125). El identifică nașterea economiei politice moderne cu emergența ideilor mercantile, criticând apoi tendințele tot mai accentuate de renaștere - în forme rafinate, desigur - a economiilor bazate pe rente neproductive de tip feudal.

Un alt autor (Ralph Dahrendorf, 1996) constată că o ofertă economică crescândă nu conduce cu necesitate la îndreptări pe măsură. O recomandare a sa este cu atât mai interesantă pentru țările care tind să înțeleagă mai degrabă tranziția în termeni economici: dacă nici șomajul, nici sărăcia nu sunt înlăturate de creșterea economică, sunt semne că avem de-a face cu "o problemă de îndreptărire și nu (cu) una de ofertă" (p. 206).

Am menționat, oarecum la întâmplare, doi autori care ar putea da seama de dificultățile preluării sistemelor economice și politice. Ca orice traducere, și aceasta

Note și bibliografie

1. Bineînțeles, nu folosesc idiomul celor care resping reformele și instituțiile democratice, echivalând societatea românească cu o entitate culturală omogenă, în numele căreia se decide ce este sau ce nu este potrivit pentru "noi".

Birnbaum, Pierre, "Critiques du totalitarisme", în *Nouvelle histoire des idées politiques*, Pascal Ory, Hachette, Paris, 1987, pp. 722-733.

Corm, Georges, *Noua dezordine economică mondială: la izvoarele insucceselor dezvoltării*, Dacia, Cluj-Napoca, 1996.

Hankiss, Elmer, *East European Alternatives*, Clarendon Press, Oxford, 1990.

Kolankiewicz, George, "Elite în căutarea unei formule politice", în *Polis*, 4/1995.

presupune o bună cunoaștere a "limbii" ce-luilalt, a problemei de tradus și a "limbii" proprii. Astfel că, pentru a fi mai relaxați cu privire la viitor, am putea încerca să înțelegem și dificultățile celorlalți.

3) O ultimă problemă pe care o supun atenției este aceea a solidarităților locale. Un sociolog francez spunea că, prin revoluție, societățile suferă un proces de "metempsihoză politică" (Emmanuel Todd): dispariția unui sistem ideologic coerent nu atrage după sine dispariția sistemelor de valori și a moravurilor pe care acesta se baza. O bună cunoaștere (și administrare) a lor este greu de închipuit. Diferențele locale nu par a ține seama de o logică strictă. Este motivul pentru care (cred că) ar fi de dorit o strategie reformatoare orientată local, deci diferențiată, după caz. Societatea civilă ar începe să funcționeze pe baza microrationalităților, și nu conform unor legi macrosistemice, eventual stabilite de către Centru.

2. Nu am ales întâmplător antropologia și istoria. Personal, am așteptat ca de aici să fie lansate câteva provocări la adresa discursului naționalist, hegemonic până în 1989 (Verdery 1993) și după, în forme relativ rafinate.

Konrad, Gyorgy și Ivan Szelenyi, *La marche au pouvoir des intellectuels: le cas du pays de l'Est*, Editions du Seuil, Paris, 1979.

Przeworski, Adam, *Democrația și economia de piață*, All, București, 1996.

Thom, Françoise, *Sfârșiturile comunismului*, Polirom, Iași, 1996.

Tismăneanu, Vladimir, *Reinventarea politicii: Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel*, Polirom, Iași, 1997.

Verdery, Katherine, **Transylvanian villagers: Three centuries of political, economic, and ethnic change**, Univ. of California Press, Berkeley, Los Angeles, Londra, 1983.

Verdery, Katherine, **Compromis și rezistență: cultura română sub Ceaușescu**, Humanitas, București, 1994.

Verdery, Katherine, **What Was Socialism and What Comes Next?**, Princeton University Press, Princeton, N.J., 1996.

TEMAȘI UNDE

2

... de un timp există o tendință de a se gândi la schimbările sociale ca fiind rezultatul unor procese generale, în loc să se considere că acestea sunt rezultatul unor schimbări sociale specifice, care pot fi analizate în contextul unei societăți și al unei culturi. Într-un sens, această abordare este similară cu cea care vede schimbările sociale ca fiind rezultatul unor procese generale, în loc să se considere că acestea sunt rezultatul unor schimbări sociale specifice, care pot fi analizate în contextul unei societăți și al unei culturi.

... în schimbările sociale, în loc să se considere că acestea sunt rezultatul unor schimbări sociale specifice, care pot fi analizate în contextul unei societăți și al unei culturi. Într-un sens, această abordare este similară cu cea care vede schimbările sociale ca fiind rezultatul unor procese generale, în loc să se considere că acestea sunt rezultatul unor schimbări sociale specifice, care pot fi analizate în contextul unei societăți și al unei culturi.